
De ontwikkeling der textielagglomeratie Łódź tot 1914

door Wickaw Puś

Het "nieuwe" Łódź tussen 1824 en 1827 naast de middeleeuwse kern opgericht in dambordvorm. De grote percelen langsheen de Jasień waren voorbehouden voor grotere industriële inplantingen.

(uit: OPIS MIASTA ŁODZI, Oskar Flatt, 1853).

Het begrip **industriële agglomeratie** in de economische, geografische en historische literatuur, behelst de stedelijke kolonisatie van een klein gebied. Dit resulteert in de concentratie van administratie, cultuur en wetenschap. De concentratie van de produktie doet ook de dienstensector aangroeien. Al deze processen beïnvloeden elkaar en zijn onderling afhankelijk.

De creatie van een stedelijke agglomeratie is strikt gebonden aan het urbanisatieproces, dus aan de snelle groei der steden en de participatie van de stedelijke bevolking in het geheel van de landspopulatie.

Het is evident dat dit urbanisatieproces, eeuwenlang op hetzelfde stramien voortkabbelend, sterk versneld werd door de industriële revolutie op het einde van de 18de en in de 19de eeuw. De geografische en economische literatuur onderstreept de invloed van dit tijdperk op de vlugge ontwikkeling en de sterk uiteenlopende veranderingen in het stedelijk leven.

De creatie van stedelijke agglomeraties betekende een mijlpaal in de geschiedenis van de urbanisatie.

Volgende fases van stedelijke kolonisatie zijn genoemd naargelang de ruimtelijke veranderingen :

1. de **pré-industriële stad** (tot aan het einde der 18de eeuw)
2. de **industriële stad** in de 19de eeuw
3. de **stedelijke agglomeratie** van het einde der 19de-begin 20ste eeuw
4. "**metropolisatie**" van de stedelijke structuren, karakteristiek voor de tweede helft der 20ste eeuw.

Karakteristiek voor de derde fase zijn het creëren van de periferie of

buitenwijken, industriële centra buiten de stad, gevolgd door het optrekken van woningen langsheen de transportwegen, en dan vooral langsheen de spoorweg.

Om de stedelijke agglomeratie te kunnen analyseren moet men eerst en vooral criteria van classificatie opstellen. Over het algemeen zijn deze van functionele, structurele en historische aard.

Al naar gelang het functionele criterium onderscheidt men de **stedelijke**, de **stedelijke en industriële** agglomeratie, en de **industriële** agglomeratie gebonden aan de werking van een haven.

Al naar gelang het historisch criterium onderscheidt men de **ontwikkelde** agglomeratie, deze **op weg naar de ontwikkeling**, en de **potentiële** agglomeratie.

Al naar gelang het structurele criterium onderscheidt men de **monocentrische** agglomeratie (ruimtelijke structuur met één dominant centrum) en de **polycentrische**. Deze laatste karakteriseert zich door verschillende stedelijke centra die aan elkaar gewaagd zijn op gebied van grootte en sociale en economische rol.

Eén der belangrijkste problemen is dat van de stedelijke grenzen. Ze zijn niet gemakkelijk vast te leggen en bovendien onderhevig aan veranderingen. De limieten der agglomeraties hangen af van de demografische, economisch-sociale en culturele verbanden.

Wanneer men van een agglomeratie spreekt moet men het volgende in overweging nemen : bevolkingsdichtheid, tewerkstelling buiten de landbouw, tewerkstelling in de industrie, populatie met twee beroepen, verplaatsing van en naar het werk, de band met de cultuur, de dienstensektor en de wetenschap.

PLAN MIASTA ŁODZI

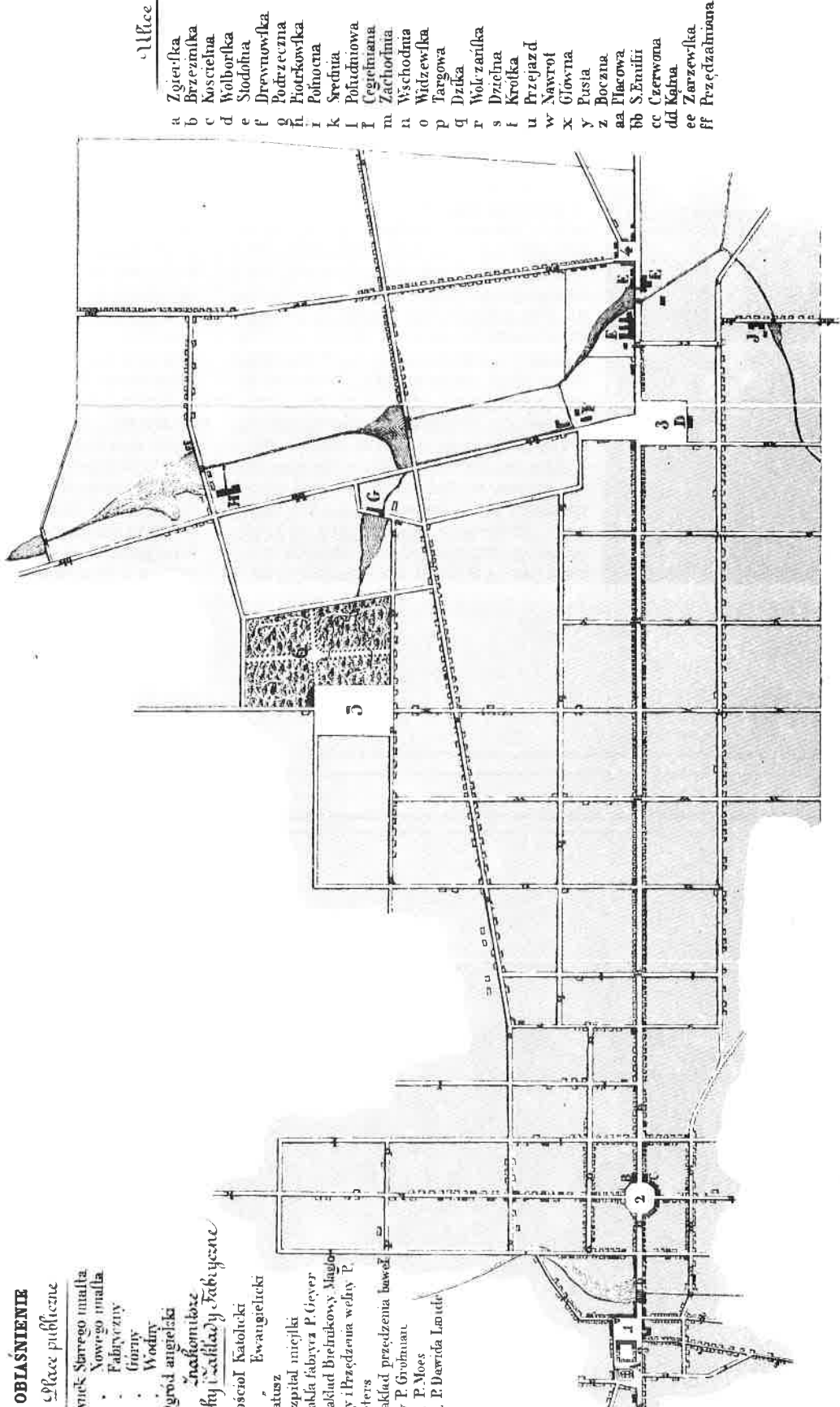
OBLASNIENIE

placze publiczne

- 1 Rynek Staroego miasta
- 2 Nowego miasta
- 3 Fabryczny
- 4 Główny
- 5 Wodny
- 6 Ogrod angielski

Znakomitości i zakłady fabryczne

- A Kościół Katolicki
- B " Ewangelicki
- C Ratusz
- D Szpital miłycki
- E Zakład fabryczny P. Geyer
- F Zakład Breitkowsky Magdaleny i Przedzenna wędliny P. Peters
- G Zakład przedzenna bawełny P. Grobman
- H " P. Moes
- J " P. Dawida Laidt

Ulice

- a Ziębicka
- b Brzeźnicka
- c Koscielna
- d Wolborska
- e Sielcowa
- f Dębska
- g Podrzeczna
- h Piotrkowska
- i Polna
- k Średnia
- l Południowa
- l Cegielniana
- m Zachodnia
- u Wschodnia
- o Witkiewicza
- p Targowa
- q Długa
- r Wokzalna
- s Dzielna
- t Krotka
- u Przejazd
- w Nawrot
- x Główna
- y Pusia
- z Boczna
- aa Placowa
- bb S. Emilii
- cc Czerwona
- dd Kątna
- ee Zarzeńska
- ff Przedzenna

0 100 200 300 400 metrów

Według fotografiiowa Warszawa 4 1/2 Marca 1855 r. I. Sobieszczyński

Spis ulic i domów III

1855

w Łodzi. Barlik

Overgaand op de probleemstelling van de agglomeratie van Łódź, moet worden gezegd dat zij het resultaat is van de formatie van stedelijke centra in de jaren twintig en dertig van vorige eeuw. Die centra waren elkaars gelijke wat macht en invloed op de omliggende regio betrof.

Łódź was één der kleine steden van de buurschap van **Mazovie** en **Kalisz** in het Poolse rijk waar de regering (voor **Łódź**, **Zgierz**, **Pabianice**) of privé-eigenaars (voor **Konstantzów**, **Aleksandrów**, **Ozorków** en **Zduńska Wola**) de textielproductie trachtten te organiseren door middel van buitenlandse specialisten (over het algemeen Duitsers, Tsjechen, Oostenrijkers en Polen afkomstig uit de door Pruisen gedomineerde gebieden).

Łódź, net zoals de andere opgesomde steden, behoorde vóór 1820 tot een groep kleine steden gericht op landbouw, handel en handenarbeid. Alle steden in kwestie bezaten geen traditie op het gebied der *manufactures*.

Het begin der industrialisatie resulteerde na het Congres van Wenen in 1815, in een reeks territoriale verschuivingen.

Het Poolse gebied werd herschikt, de economische banden tussen de gewesten verbroken. Het pas opgerichte Koninkrijk Polen, gebonden aan Rusland, werd afgesneden van het lakenhandelscentrum **Wielkopolska** (Groot-Polen) dat aan Pruisen toebehoorde. Dit deed vanuit het koninkrijk Polen een protectionistische politiek ontstaan met als doel op haar territorium textielcentra op te richten.

De ontwikkeling van Łódź zelf, en van de textielregio van Łódź, kende vier etappes :

1. de jaren 1820-1831
2. de jaren 1832-1850
3. de jaren 1851-1880
4. de jaren 1881-1914.

Dank zij de (voornoemde) protectionistische politiek van de eerste periode kon men de kolonisatie der arbeiders en ondernemers uit de steden daartoe uitgekozen organiseren, en met overheidstoelagen de douanerechten veilig stellen tegen Pruisische invoer en de grootmarkt van Rusland. Anders gezegd men creëerde toen de basis voor de textielindustrie, en dan vooral op het gebied van de lakennijverheid.

In de jaren 1820-1831 was Łódź (in tegenstelling met Zgierz en Ozorków waar de lakenindustrie floreerde) het centrum van de ka-

toen- en vlasmanufactures. Dit gegeven zou aan de basis liggen van haar latere rijkdom.

De katoenproductie nam toen in de textielindustrie te Łódź een eerste plaats in.

Ondanks de dynamische ontwikkeling van Łódź gedurende die eerste periode (de bevolking steeg van 767 naar 4.300 inwoners) kon men toen moeilijk voorzien dat deze stad zou uitgroeien tot hét gigantische textielcentrum van Polen. In die tijd observeerde men veeleer de ontwikkeling van de lakennijverheid. Op dit gebied was het Zgierz dat domineerde, haar bevolking groeide tussen 1820 en 1831 twaalf keer aan (van 994 tot 12.000 inwoners)!

Na de oproer van 1831 legde de Russische overheid niet alleen politieke, maar ook economische maatregelen op. Onder andere voerde men verhoogde tolrechten op Poolse produkten in, wat vooral een bedreiging inhield voor de lakennijverheid.

De stagnatie in de wolproductie leidde zelfs naar de ondergang van verschillende centra in de omgeving van Łódź.

De ondergang van die lakennijverheid deed de vraag naar katoen toenemen, ook al omdat de prijzen ervan niet zo hoog lagen. Dit kwam goed uit voor Łódź die reeds vanaf de dertiger en veertiger jaren van vorige eeuw op kop liep voor wat betreft de katoennijverheid. In 1842 telde men er al 17.000 inwoners en was ze tweede stad van Polen geworden, na Warschau.

In de jaren 1832-1850 bleef Łódź het grootste katoencentrum, dat 60% van de globale textielproductie van Polen voor zijn rekening nam. In die periode is de eerste katoenfabriek van **Luis Geyer** gesticht, wat het begin inluidde van de mechanisatie in deze nijverheidstak.

De derde etappe, de jaren 1851-1880 (wanneer de grenzen tussen Polen en Rusland werden opgeheven) is zeer voordelig gebleken voor de ontwikkeling van de Poolse industrie. Hierbij dient ook nog onderstreept te worden dat in 1864 de boerenstand werd bevrijd. Hierdoor konden de autonome boerderijen bijdragen tot de ontwikkeling van de binnenlandse markt. Daartegenover stond het toenemend aantal bezitslozen dat aan de basis zou liggen van het (goedkope) arbeidersproletariaat.

Een andere doorslaggevende gebeurtenis die tot de ontwikkeling van Lódź zou bijdragen als belangrijk centrum, was de openstelling van de spoorweg tussen Lódź en de bestaande lijn **Warschau-Wenen**. Het transport per trein versnelde de toevoer van grondstoffen en aanvoer van machines vanuit West-Europa enerzijds, en vergemakkelijkte de uitvoer naar Rusland anderzijds.

Dank zij de hoogconjunctuur kon de textielindustrie te Lódź zich in de zeventiger jaren van vorige eeuw mechaniseren. De grote moderne fabrieken van **Karl Scheibler, Luis Geyer, Luis Grobman, Julius Heinzel, Israel Poznanski**, samen goed voor zo'n duizend à vijfduizend werknemers, speelden hierin een primordiale rol.

Lódź werd ook een groot commercieel centrum. Men heeft er in 1872 de **Commerciële Bank**, en later nog andere kredietinstellingen gesticht. Zo werd Lódź een plaats van transacties en handelsovereenkomsten, over het algemeen met Russische negocianten. De stad groeide terwijl de oppervlakte ervan echter vanaf 1840 stagneerde op 27.4 km².

De dynamische ontwikkeling van de industrie trok ook een massa mensen aan, op zoek naar werk. De stad barstte uit haar voegen zodat ook het omliggende platteland zich moest gaan industrialiseren en urbaniseren. In 1880 telde Lódź zowat 100.000 inwoners...

In de jaren 1851-1880 domineerde Lódź ook de andere, naburige centra. Het bestaan van de handels- en kredietinstellingen maakte de steden op zo'n 10-12 km afstand zoals **Pabianice, Konstantznów, Aleksandrów** en **Ozorków**, maar ook tot op 40-60 km afstand zoals **Zelów, Zoluńska Wola, Betcha** met het doel de verder gelegen gedeeltes der randgemeenten te verbinden. Reeds in de jaren 1907-1911 nam men de lijnen **Lódź-Aleksandrów** en **Lódź-Konstantynów** in gebruik.

Zo vormde zich in het centrum het economische complex dat zich reeds vóór 1914 een industriële agglomeratie mocht noemen. Deze agglomeratie behelsde Lódź, Zgierz, Aleksandrów, Konstantynów, Ruďa Pabianicka en Pabianice, naast de voorsteden Baluty en Chojny. Ze besloeg een oppervlakte van 950 km² en had 780.000 inwoners. De stedelijke bevolking maakte 88% van de totale populatie uit. Daarvan werkte meer dan 89% in industrie en handel, het overige deel in de landbouw.

De agglomeratie zelf bevatte ook meer afgelegen steden zoals **Ozorków, Zduńska Wola, Zelów, Belchatów** en **Tomaszów Mazowiecki**. De totale oppervlakte, zo'n 8.344 km² groot, had een bevolking van 1.621.000 inwoners. Dit gedeelte van Polen kenmerkt zich ook door het hoge percentage van stedelijke bewoning, 49% van de totale populatie van het gewest van Lódź, en 31.5% t.o.v. het koninkrijk Polen. Ook de bevolkingsdichtheid was hoog. In 1913 had men er 820 inwoners per vierkante kilometer tegenover 105 in de rest van het land.

De agglomeratie besloeg 11% van de totale oppervlakte van Lódź, terwijl zich daar toch 48% van de inwoners concentreerde. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het gebied zich pas begon te ontwikkelen. De agglomeratie bestond vooral uit een economisch geheel dat ook andere centra groepeerde. Hoewel Lódź dus in die periode meer dan 500.000 inwoners kende, kon men haar toch geen grootstad noemen. De economische en sociale infrastructuur was verouderd, er bestond geen riolering en de electrificatie was slechts in het centrum zelf doorgevoerd.

Terzelfdertijd liet de Russische politiek ten opzichte van het onderwijs in Polen zich sterk voelen. Omdat dat onderwijs niet ontwikkeld werd, bestonden slechts lagere, en hier en daar middelbare scholen. Van hoger onderwijs was al helemaal geen sprake meer. De journalistieke, literaire en theaterkringen waren van weinig of geen betekenis. Lódź als agglomeratie wierp zich dan ook uitsluitend op als economisch centrum.

Pas na de eerste, maar vooral na de tweede wereldoorlog, zou Lódź ook het centrum worden van het cultureel en wetenschappelijk leven.

tow en Tomaszów Mazowiecki afhankelijk van Lódź. Zo kon de stad uitgroeien tot het centrum van het grootste textielgewest van Polen. In 1879 is 72% van de Poolse textielarbeiders tewerkgesteld in Lódź.

Gedurende de vierde etappe (1881-1914) telde Lódź 500.000 inwoners. De ontwikkeling van de stad sproot uiteraard voort uit de ontwikkeling van de dynamische textielwereld. Lódź nam in 1913 30% van de totale industriële produktie van Polen voor haar rekening en stelde 25% van het totale arbeiderspotentieel tewerk.

Op dat ogenblik was een zeer snelle urbanisatie van het randgebied aan de gang, waardoor op het einde van de vorige, en begin van deze eeuw een tekort ontstond aan open ruimtes.

Dank zij de inplanting van katoenen wolfabrieken op het platteland van **Widzew, Dabrowa, Nowe Chojny**, en de grote vraag naar arbeidskrachten tot 1914, kenden de voorsteden van Łódź een snelle groei. Bij de uitbreiding van de stad gedurende 1906-1908 tot een oppervlakte van 38 km², werd slechts een klein gedeelte van de randgemeenten opgenomen. **Baluty, Widzew** en **Nowe Chojny** bleven buiten de stadsgrenzen liggen. Vóór 1914 werden deze gebieden bewoond door meer dan 130.000 inwoners, allen praktisch uitsluitend tewerkgesteld in de fabrieken van Łódź.

Toch bleef dit gebied sterk met de stad verbonden die toen 600.000 inwoners telde, randgemeenten inbegrepen, en maakte er in wezen deel van uit.

De urbanisatie van het omliggende platteland kon slechts doorgevoerd worden dank zij de uitbouw van een degelijke wegeninfrastructuur. In principe was het de spoorlijn, en later het tramnet die deze urbanisatie mogelijk maakte. Zo kon zich, dank zij de lijn **Kaliszki-Łódź Fabryczna**, de stad oostwaarts ontwikkelen. De spoorlijn **Warschau-Kalisz** (1903) verbond Łódź met Pabianice, Zdunska Wola en Zgierz-Łódź bediende de gebieden ten westen.

Op hetzelfde ogenblik urbaniseerde het noorden van de stad zich, meer specifiek **Baluty, Chojny** en **Ruda Pabianicka** ten zuiden van de stad volgden.

Op deze wijze groeide Łódź naar de textielcentra in het randgebied toe (Zgierz, Aleksandrów, Konstantynów en Pabianice).

In het begin der twintigste eeuw verstevigden de economische banden tussen voornoemde steden door de uitbouw van het tramnet. De elektrische tramverbindingen werden aangelegd in 1898

Oriënterende bibliografie

P.H. CHOMBART DE LAUWE, *Des hommes et des villes*, Paris 1963.
P. GEORGE, *Population et peuplement*, Paris 1969. H. LEFEBVRE, *La Révolution urbaine*, Paris 1970.
A. STASIAK, *Rozwój aglomeracji miejskich w Polsce*, Varsovie 1973.

M. NIETYKSZA, *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865-1914*, Varsovie 1986.

W. PUŚ, *Dzieje Łodzi przemysłowej*, Łódź 1987.

G. MISSALOWA, *Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego* Łódź 1964.

W. PUŚ, *Przemysł włókienniczy w Królestwie Polskim w latach 1870-1900*, Łódź 1976.

W. PUŚ, S. PYTLAS, *Les transformations et le développement de l'industrie textile dans le Royaume de Pologne dans les années 1870-1914*, "Acta Universitatis Lodzensis", Folia Geographica, nr. 6, 1985.

W. PUŚ, *Przemysł Królestwa Polskiego w latach 1870-1914*, Łódź 1984.

A. GINSBERT, *Łódź. Studium monograficzne*, Łódź 1962.

A. KRZYŻ'ANOWSKI, K. KUMARNIECKI, *Statystyka Polski*, Cracovie 1915.

LA FORMATION DE L'AGGLOMERATION TEXTILE DE ŁÓDŹ JUSQU'A 1914

La plus grande agglomération textile de Pologne, dont Łódź est le centre, se formait dans 4 étapes dans les années 1820-1914. La première période qui durait jusqu'à 1831 se caractérisait par la formation de quelques centres de la production textile (encore manufacturière) dans la Voïvodie de Mazovie et de Kalisz dans le Royaume de Pologne. En cette période dominait la production lainière. Le principal centre de la fabrication du drap était Zgierz. Dans la deuxième période (1832-1850) Łódź, grâce à la production cotonnière, s'est trouvé à la tête des centres textiles (auxquels appartenaient encore : Zgierz, Ozorków, Tomaszów Maz., Zduńska wola, Aleksandrów et Konstantynów). Dans la troisième période (1851-1880) Łódź est devenu le centre, alors formée, de la région textile de Łódź. En ce temps Łódź comptait déjà plus de 100 mille habitants. A côté des grands établissements textiles mécanisés sont nées à Łódź les institutions commerciales et aussi des banques. Grâce aux liaisons ferroviaires avec les principales villes sur les territoires polonais et de la Russie Łódź est devenu le grand centre de commerce et de finance. Dans la der-

Typisch voorbeeld van een 19de eeuwse industriële inplanting: het eerder eenvoudig "fabrieksgebouw" (links) naast het weelderige stadspaleis van de eigenaar. Dergelijke kleinere bedrijven hebben de *sky-line* van de stad mede-bepaald.
(uit: OPIS MIASTA ŁODZI, Oskar Flatt, 1853).

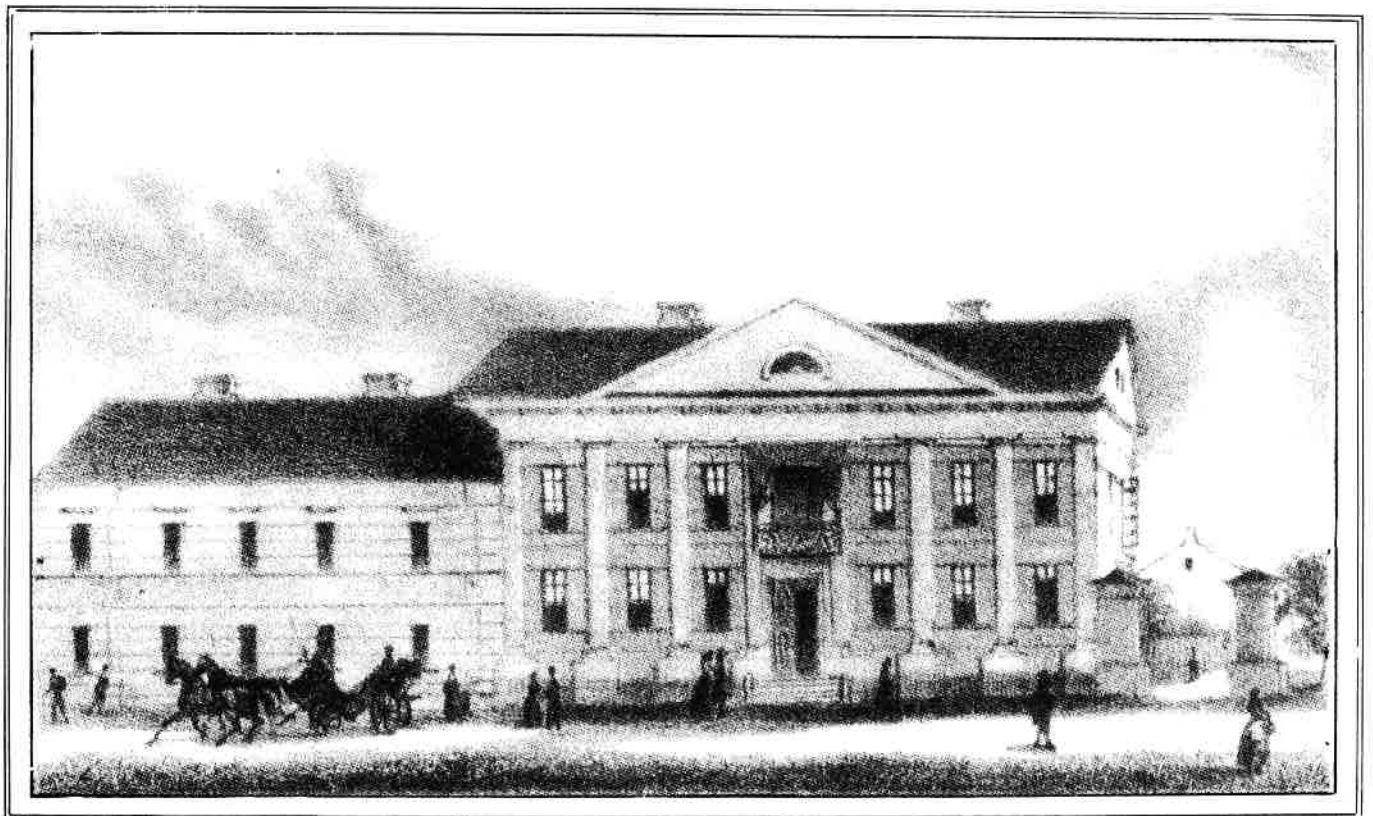
THE FORMING UP OF THE ŁÓDŹ TEXTILE AGLOMERATION BE- FORE 1914

nière période jusqu'à 1914 le nombre de la population de Łódź a augmenté de plus de 500 mille habitants. Cette grande métropole a commencé à absorber les petites villes et les villages proches de Łódź. Grâce au réseau de chemin de fer et des tramways s'est formé le complexe urbain et industriel dans lequel, à côté de Łódź, entraient : Zgierz, Pabianice, Konstantynów, Aleksandrów et autres bourgades textiles. Cette agglomération occupait la surface de 950 km² et était habitée par plus de 780 mille habitants.

The present Łódź Textile Agglomeration, the biggest one in Poland, was growing in four periods between 1820-1914.

In the first period, till 1831, there came into being few centres of manufacturers and craftsmen's textile production, mainly in the Mazovian and Kalisian districts of the Kingdom of Poland. This time the wool was dominant with Zgierz as the centre. In the second period, 1832-1850, Łódź became the largest centre of the cotton production (the others were : Zgierz, Ozorków, Tomaszów, Zduńska

Wola, Aleksandrów and Konstantynów). In the third period, 1851-1880, Łódź with 100 000 population, was decidedly the well established centre of the textile region. Beside largest factories existed also big trade enterprises and banks. Due to railway connections with other Polish and Russian cities, Łódź became the big centre of financing and trade. In the fourth period, till 1914, 500 000 population metropolis already, expanded rapidly covering the neighbouring villages and colonies. Railways and tramways connections helped to form the urban - industrial agglomeration, including also Zgierz and Pabianice (area - 950 sq km, population - over 780 000).

F. P. S. natyury: W. K. S. S. S.

ZAKŁAD FABRYCZNY FESLEBA

F. P. S. natyury: W. K. S. S. S.